

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ Я-КОНЦЕПЦІЇ У КОНТЕКСТІ САМОСВІДОМОСТІ

Уляна КІРЄЄВА

Copyright © 2010

Постановка суспільної проблеми. Вочевидь культурний розвиток людини залежить як від зовнішніх факторів, так і від внутрішніх чинників. Перші буденно організовані у формі “соціальної ситуації розвитку” (Л.С. Виготський), другі інтегрально центруються у самосвідомості, засадничу ланку якої становить Я-концепція. Для утвердження позитивної траєкторії становлення останньої винятково важливе значення мають сімейне довкілля, вулиця, школа, друзі. Проте вирішення цього завдання є складною соціально-психологічною проблемою, до розв’язання якої й причетне це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Вивченням самосвідомості та Я-концепції зокрема займалися чи продовжують займатися У. Джемс [9], В.В. Столін [32], І.С. Кон [14], К. Роджерс [26], Р. Бернс [2], О.Г. Спіркін [31], М.Й. Боришевський [4], І.І. Чеснокова [39], Л.Г. Терлецька [33], А.В. Фурман і О.Є. Гуменюк [38] та інші вчені. Вони обґрунтовують найрізноманітніші складові, модальності Я-концепції та компоненти самосвідомості, висвітлюючи онтогенетичний, гносеологічний та феноменологічний аспекти цього психологічного утворення.

За сутнісними властивостями дослідники поділяють Я-концепцію на позитивну і негативну. Перша вирізняється “твердою переконаністю в імпуванні іншим людям, упевненістю у здатності здійснювати певний вид діяльності і почуттям власної значущості” [2, с. 27]. Її прирівнюють до позитивного самоставлення, самоповаги, самоствердження тощо, водночас другу (негативна форма) характеризують через неприйняття себе, відчуття неповноцінності, особистісну дезадаптованість та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Можна констатувати, що у розвитковому плані Я-концепція – це як онтогенетична даність внутрішнього світу людини, так і гносеологічний конструкт. Тому її

становлення природно здійснюється у соціальній взаємодії з оточенням, а точніше в поведінкових стосунках, де й первинно виникають самооцінка та Я-образ. Коли обґрунтовуємо Я-концепцію, скажімо, школярів чи студентів як наявну їхню константу, то зрозуміло, що зреалізуємо феноменологічний аспект аналізу, котрий дає цілісну картину цього унікального явища самосвідомості. До того ж такий аналіз передбачає класично визнаний у психологічній літературі порядок розгляду складових цього феномена, починаючи із когнітивної (Я-образ), емоційно-оцінкової (Я-ставлення) й завершуючи поведінковою (Я-вчинок). У пропонованому дослідженні прагнули дотримуватися феноменологічної лінії аналізу, подекуди доповнюючи її онтогенетичним і гносеологічним висвітленнями.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У процесі обґрунтування цієї актуальної проблеми вивчаються: а) сутність Я-концепції у взаємозв’язку із поняттям “Я” у феноменологічному контексті розгляду, б) свідомість та самосвідомість як ключові поняття психологічної науки, а також аналізується спричинювальний взаємовплив цих психічних інстанцій на Я-концепцію як психологічне утворення, в) структура самосвідомості та складові Я-концепції як сукупність настановлень, г) роль Я-схем як когнітивних узагальнень у розвитковому контексті Я-концепції людини.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, Я-концепція, структура Я-концепції, реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я, Я-схеми, Я-образ, самооцінка.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією із категорій і провідних тем сучасної психології є Я-концепція людини, тобто сукупно організована її система уявлень, думок, ставлень, переконань стосовно себе. У

внутрішньому світі особи вона не менш важлива, аніж прізвище чи ім'я – у зовнішньому, оскільки визначає як самопочуття, настрій, мотивацію, успіх тощо, так і вибір професії, щоденні діяння чи виважені вчинки індивіда. Я-концепція закономірно виникає під час взаємодії людини з довкіллям і, набувши структурно-функціональної довершеності, “збалансовує поведінку та діяльність кожного відповідно до конкретних соціокультурних умов проживання, й одночасно інтегрує особистісне та суспільне ототожнення” [34, с. 107].

Із цього приводу в теоретичній психології зазначається таке: “особливо важливими для психосоціального розвитку індивіда є контакти із значущими людьми (мати, батько, дідусь, бабуся, брат, сестра), які первинно визначають уявлення дитини про саму себе. В дитинстві фактично всі соціальні взаємостосунки потенційної особистості справляють на неї формувальний та розвитковий вплив. Проте з моменту виникнення Я-концепції набуває іманентної самодостатності; стає активною внутрішньою засадою культурного розвитку людини, важливим чинником інтерпретації її ментального досвіду. Ось чому вона накладає відповідний – позитивний, нейтральний чи негативний – відбиток на всі поведінкові дії особистості, спричиняючи домінуючий перебіг адаптивних, неадаптивних чи дезадаптивних процесів” [37, с. 23–24].

Відомо, що Я-концепція – центральна ланка самосвідомості. Остання еволюціонує із свідомості. Свідомість і самосвідомість – одні з ключових, власне категоріальних, понять психологічної науки. Перше відображає специфічну відмінність людини від інших істот, визначає її місце та спосіб життя у світі. “Свідомість – це співвіднесення знань у межах просторових і послідовних тимчасових зв'язків (знання себе через те, що оточує; відносини всередині себе, в оточенні; стосунки між собою й оточенням)” [22, с. 51–53]. На переконання С.Л. Рубінштейна, свідомість завжди припускає пізнавальне ставлення до предмета, що перебуває поза свідомістю. Воно, як і психічне загалом, регулює поведінку, спричинює її акти відповідно до потреб інших та нагальних об'єктивних умов [27]. Виникнення свідомості – природна з'ява свідомих дій, поведінки, а свідомі поведінка та діяльність – це специфічні способи існування людини у світі [26, с. 280].

Згідно з поглядами В.П. Зінченка, для розуміння буття свідомості бажано звернутися до класичного підходу “свідомість у світі сві-

домості” [11]. Цю позицію, можна “модифікувати у такий спосіб: “самосвідомість у світі свідомості”” [33, с. 40]. Крім того, без задіяння поняття про “Я” залишається незрозумілим не тільки те, що таке свідомість, а й відсутній суб'єкт, який потребує відповіді на це запитання” [10, с. 32].

Водночас епіцентром самосвідомості, за В.П. Зінченком, є процес усвідомлення власного Я як внутрішньої сутності людини [11]. Ще І. Кант, обговорюючи питання самосприйняття і самосвідомості, писав, що людське Я здається подвійним: Я як суб'єкт мислення, котре означає, що наявна рефлексія Я, та Я як об'єкт сприйняття [13]. В. Джемс переніс у психологію та обґрунтував подвійний характер самосвідомості, яка охоплює такі елементи: пізнаване (почасти об'єктне), тобто емпіричне Его (те, яке підлягає спогляданню), та пізнавальне (здебільшого суб'єктне), або чисте Его [9]. Останнє, на його думку, є незмінним, але мисленнєвим суб'єктом і таким, котре спонукає до дії.

Крім того, в ідеалістичній філософії “Я” подається як нематеріальна сутність, яка є синонімом “душі”. Водночас матеріалістична – розглядає “Я” як духовний центр людської особистості. У психології “Я” співвідноситься із “означенням індивідуальності особи, а також постає як регулятор її психічної діяльності. Щоб охопити людське Я цілісно, психологічні дослідження упродовж ХХ століття розвивалися у двох головних напрямках: перший був спрямований на створення складних дослідницьких програм і теоретичних моделей, другий – на урізноманітнення Я та примноження різних класифікацій Я-концепції” [38, с. 12, 13].

Відповідно до зазначеного перший підхід співвідноситься із психоаналітичною теорією З. Фройда, де психіка людини утримує такі три компоненти: “Воно” або “Ід”, “Я” або “Его” і “Над-Я” чи “Супер-Его”. Боротьба між ними породжує внутрішні конфлікти (почуття провини, неврози тощо) [35; 36]. Другий напрямок пов'язаний з обґрунтуванням глобальної Я-концепції Р. Бернса, у якій виділяються грані індивідуальної самосвідомості (Я-усвідомлювальне і Я-як об'єкт), сукупність установок індивіда та модальності – реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я [2; 24, с. 362–364].

Загальновідомо, що людина стає особистістю тоді, коли у неї формується поняття “Я”. О.М. Леонтьєв зазначав, що особистість народжується двічі: у 3 роки, коли каже: “Я сам” (виникає свідомість) і у підлітковому віці, коли говорить: “Я розумію себе” (формується

самосвідомість) [17]. Отож зрозуміло, що свідомість зорієнтована на зовнішній світ, а самосвідомість – на внутрішній, власний. Остання інтегрує такі процеси людини, як самопізнання, самоставлення і саморегуляцію, котрі розгортаються в актуальному просторі-часі.

Зазначимо, що “свідомість являє собою ідеальну форму відображення, відтворення та породження дійсності” [16, с. 134]. Вона (свідомість) як своєрідна модель віддзеркалення “буття за допомогою об’єктивованого у слові, суспільно виробленого, знання і є способом регулювання поведінки, діяльності, вчинків людей, який виявляється у цілеспрямованому характері дій – у можливості передбачити результат своєї дії як усвідомлену мету та спланувати самі дії відповідно до неї” [33, с. 40]. Свідомість, – узагальнює Л.С. Виготський, – “відображає себе в слові, як сонце в малій краплі води. Слово стосується свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно – малий світ свідомості...” [7, с. 509].

Таким чином, свідомість постає як спосіб відношення особи до об’єктивної дійсності, а самосвідомість визначає її ставлення до власних потреб, схильностей, мотивів, переживань тощо. Традиційно другу характеризують через процес усвідомлення людиною себе як особистості, своєї діяльності в суспільстві, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій і вчинків, мотивів, цілей, розумових, моральних та духовних властивостей [4; 6; 7; 14; 17; 18; 27; 32]. На думку О.Г. Спіркіна, завдяки самосвідомості особа приймає себе як індивідуальну реальність [31], яка виокремлюється в доквітлі на підґрунті своєї неповторності та унікальності. “Як і свідомість, самосвідомість людини виникає на основі суспільно-трудової діяльності, під час якої розвивається здатність усвідомлювати не лише навколишню дійсність, оточення, а й саму себе” [33, с. 41]. Початок становлення самосвідомості І.М. Сеченов пов’язував із часом, коли дитина виокремлює себе з навколишнього світу, починає відрізняти самовідчуття (котрі надходять від власного тіла) від відчуттів (які виникають унаслідок впливу на неї оточення) [29]. Звичайно, значну роль тут відіграють як її спілкування та особистісні стосунки із значимими іншими, так і гра, навчання та праця.

Існують різні погляди щодо початкового моменту чи критерію появи самосвідомості в онтогенезі. Зокрема, Б.Г. Ананьєв вважав у цьому контексті головним той період, коли

індивід виділяє себе як суб’єкта своїх дій [1]. Воднораз С.Л. Рубінштейн надавав перевагу тому моменту, коли в дитини виникають довільні рухи, самостійне пересування і самообслуговування, тобто коли вона стає самостійним суб’єктом різних дій, у неї формуються перші уявлення про своє “Я” [27]. Деякі психологи переконані, що появу самосвідомості можна зіставити із періодом, коли розвивається мова та мислення, інші ж – із підлітковим віком.

Самосвідомість підлітка Л.С. Виготський розглядає не тільки як феномен його особистості та свідомості, а й як момент розвитку особистості підлітка, зумовлений біологічно і підготовлений соціально усією його попередньою історією [6, с. 191–218]. Він констатує, що “з природною необхідністю все психологічне життя підлітка переконоструюється так, що виникнення самосвідомості є лише продуктом усього попереднього процесу розвитку” [6, с. 492]. Формування самосвідомості учений розглядає у форматі запропонованих ним культурно-історичної концепції і концепту інтеріоризації.

З погляду Б.Ф. Ломова, самосвідомість як складова свідомості характеризується внутрішнім знанням або переконанням, котре виявляється у розумінні й оцінці своїх власних станів, здатністю людини ніби створювати саму себе шляхом інтеріоризації спостережень та дій, до яких вдаються стосовно неї інші люди [18, с. 173–175]. У теоретичній психології є підстави вказати на такі підходи до розв’язання проблеми самосвідомості [15]:

– самосвідомість наявна через внутрішнє знання та оцінку психічного стану, коли у фокусі уваги суб’єкта перебуває його внутрішній світ (І.С. Кон);

– самосвідомість є більш високим за свідомість рівнем процесу усвідомлення психічного відображення дійсності (Б.Ф. Ломов);

– самосвідомість визначається як пошук і пізнання особистістю своєї Я-концепції та ідентичності (Л.С. Виготський);

– самосвідомість – це процес свідомих змін самого себе й здатність до регуляції поведінки у соціумі (В.В. Столін) [15; 32].

Самосвідомість узагальнено є усвідомленням людиною себе як індивідуальності [5], тобто розглядається як процес усвідомлення особистісного змісту компонентів свідомості як вищих цінностей у контексті життєвого шляху [15]. Для Г. В. Ф. Гегеля самосвідомість, – зауважує І.С. Кон, – це аспект або момент

діяльності, коли індивідуальне зливається із загальним, так що з'являється "Я", котре являє собою "Ми" [14, с. 21]. Філософ виокремлює три головні етапи розвитку самосвідомості, що відповідають ступеням зрілості суб'єкта й характеру його взаємодії зі світом.

На першому етапі є лише усвідомлення власного існування, своєї totoжності й відмінності від інших об'єктів, це – "одинична самосвідомість". Цей період розвитку Г.В.Ф. Гегель називає "самосвідомістю, яка жадає", і характеризує як такий, коли в людини є відчуття розладу зі світом і прагнення до самореалізації. На наступному етапі виникає "самосвідомість, котра визнає", з'являється міжособистісне ставлення, тобто особа розуміє, що живе не тільки для себе, а й для інших. Третій етап – це "загальна самосвідомість". Тут людина усвідомлює не лише свою відмінність від навколишніх, а й єдність з ними. Філософ зазначає, що індивід відкриває своє Я не через самоспостереження, а у процесі взаємодії з іншими [8, с. 235].

Загалом, "розглядаючи самосвідомість як внутрішню детермінанту саморозвитку особистості, – пише М.Й. Боришевський, – підкреслимо виняткову роль Я-концепції у цьому процесі. Виникаючи на високому рівні розвитку самосвідомості, цей феномен постає своєрідним еталоном, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання у різних іпостасях життєдіяльності: у взаєминах з іншими (передусім значущими), у професійній діяльності, у прецизюванні (уточненні) бачення себе у системі провідних життєсенсових цінностей... Таким чином, Я-концепція як усвідомлення себе у системі найвизначальніших життєсміслових вартостей, – підсумовує відомий український психолог, – є своєрідною моделлю бажаного майбутнього, згідно з якою індивід "погоджує" процес свого саморозвитку та самотворення" [4, с. 129].

У процесі життєдіяльності людини самосвідомість, – на думку І.І. Чеснокової, – виявляється як єдність таких компонентів – самопізнання, самоствавлення і саморегуляції поведінки у різних формах взаємодії [39]. Вони дають змогу, залежно від ступеня особистісної рефлексивності, зрозуміти як розгортається становлення складових Я-концепції. Під останньою розуміємо "динамічну систему уявлення людини про себе, котра містить: а) усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; б) самооцінку; в) суб'єктивне сприйняття особистістю чинників, які впливають на неї" [23, с. 435]; г) "поведінкові дії,

котрі характеризуються проявами перших двох компонентів" [38, с. 11]. Але, на переконання Є.О. Боброва, самосвідомість може набувати ознак самостійного суб'єкта і бути джерелом і підґрунтям існування духовного [3]. Тому психологи цілком слушно виділяють ще одну "складову Я-концепції – спонтанно-духовну" [38, с. 38].

Вищезгаданий підхід І.І. Чеснокової щодо тлумачення самосвідомості у психології, а саме стосовно виокремлення її процесуальності, відкриває ширші можливості аналізу: "По-перше, підкреслюється той факт, що самосвідомість у цілому – динамічне утворення психіки, котре перебуває у постійному русі не тільки в онтогенезі, а й у своєму повсякденному функціонуванні. Процесуальність самосвідомості виявляється як у динаміці її змістовної, значеннєвої сторони, так і в динамічних проявах способів її реалізації і, насамперед, у процесі саморегулювання поведінки. По-друге, розгляд самосвідомості як процесу в системі психічної діяльності уможливило розуміння реально діючих результатів пізнання себе, емоційно-ціннісного ставлення до себе і рівня саморегулювання, дає змогу виявити причини того чи іншого їх формовияву. По-третє, за такого підходу враховується внутрішня динаміка процесу самосвідомості, різне співвідношення його внутрішніх складових, котре теж впливає на спричинення поведінки. І, по-четверте, процесуальність у витлумаченні самосвідомості дозволяє здолати розуміння самосвідомості як суто статичного явища психіки" [див. 39, с. 90].

Виявити процеси самопізнання, самоствавлення і саморегуляції, на переконання І.І. Чеснокової, можна через їх поетапне виділення із циклу самосвідомості [39]. Самопізнання потрібне для того, щоб людина адаптувалася й соціалізувалася в суб'єктному доквіллі. Його початкові форми виявляються в дитинстві. "Самопізнання – це дослідження самого себе"; завдяки йому юнь "приходить до певного знання про себе" [33, с. 71], що є першою і вихідною засадою існування та прояву самосвідомості. Дослідниця розмежовує два основні рівні самопізнання. Перший виникає шляхом зіставлення себе з іншими, а другий – у межах "Я та Я" [39]. Ці рівні упродовж життя людини мають взаємоспричинувальне функціонування. Під час дії першого особа більшою мірою враховує зовнішні аспекти щодо порівняння себе та інших. Крім того, проектує власні риси на людей, які її оточують. Тому в

неї формуються одиничні образи себе, своєї діяльності, однак відсутнє цілісне саморозуміння. Вказаний рівень, за І.І. Чесноковою, є основним та єдиним для підліткового віку.

У процесі становлення другого рівня самопізнання “ускладнюються способи вивчення власного внутрішнього світу” особистості [33, с. 73]. Основними прийомами тут стають самоаналіз, самоосмислення, котрі ґрунтуються на самосприйнятті і самостереженні [39, с. 98]. Людина починає аналізувати поведінку із мотивацією, усвідомлювати себе як особистість, обстоювати певну систему цінностей. Іншими словами, формується узагальнений образ Я, котрий “виникає з окремих одиничних, ситуативних образів і містить загальні, характерні риси та уявлення про свою сутність, суспільну цінність. У ньому окремі сприйняття зливаються воедино, виділяється щось стійке, узагальнене, незмінне. Цей образ виявляється у певному понятті про себе. Останнє не є раз і назавжди заданим, застиглим, швидше йому притаманний постійний внутрішній рух-розвиток. Його зрілість, адекватність перевіряються і коректуються практикою” [33, с. 74].

Самоставлення, як друга ланка самосвідомості, формується шляхом емоційно-ціннісного відношення людини до себе. За певних життєвих ситуацій в одних осіб розвивається адекватна самоповага, в інших – низька, ще в інших – явно завищена. Тому перші мають змогу ставатися цілісними, позитивними і гармонійними, тобто це такі люди, у яких присутнє реалістичне самоприйняття, відчуття власної гідності, самопідтримка тощо. Другі, відповідно, відрізняються заниженою самооцінкою, нестабільністю характеру, обмеженими соціальними контактами, треті, навпаки, – завищеною оцінкою себе, гордовитим і напоригим характером, розкутим чи навіть нав’язливим стилем міжособистих стосунків.

Варто зауважити, що процеси самопізнання і самоставлення знаходяться у постійній взаємодії, адже самовідношення виникає через пізнання себе і навпаки. Вони взаємозв’язані із циклом “саморегулювання особистістю складних психічних актів діяльності та поведінки. Причому складні форми саморегулювання характеризують завершальний етап формування зрілої особистості, яка усвідомлює себе” [33, с. 77; 39]. Хоча відомо, що із збагаченням самопізнання й самоставлення розвивається і саморегуляція індивіда, яка розпочинається із “окремих рухів у дитини до складних форм поведінки в дорослої

особи...” [33, с. 77]. “У зв’язку з цим особливо виразно постає роль самосвідомості у розвитку в особистості здатності до саморегуляції власної активності, – пише М.Й. Боришевський. Самосвідомість є тим утворенням у структурі особистості, яке конституює потребу й уміння індивіда критично оцінювати та контролювати свою поведінку, довільно скеровувати, перебудовувати власні дії та вчинки з урахуванням їх можливих наслідків для навколишніх і для себе особисто. Розвинена самосвідомість – базова умова виникнення в людини прагнення до саморегуляції у плані дотримання соціально цінних та особисто значущих норм, правил міжлюдських взаємин...” [4, с. 129, 130]. Отож розвиток саморегулювання, як і двох попередніх процесів самосвідомості (самопізнання, самоставлення), підвласний взаємодоповнювальній та взаємспричинювальній природі до інтеграції. Вказані процеси наповнюють змістом складові Я-концепції, хоча первинно її формує система установок.

Коли людину зацікавила якась справа, то в неї природно виникає установка дізнатися про це детальніше. Наприклад, майбутні соціальні педагоги (припустимо студенти I-IV курсів), проходячи практику, були присутні на професійній бесіді соцпрацівника із проблемними підлітками. Закономірно, що в більшості з’явиться настановлення самим спробувати провести таку розмову чи надати іншу допомогу особам, котрі перебувають у проблемній ситуації. Пізніше, у циклі взаємодії із клієнтом, практикуючий студент починає пізнавати себе, у нього викристалізовується емоційно-оцінкове самоставлення та здійснюється, через спроби, помилки чи, навпаки, успішні дії, оптимальна психорегуляція своєї щоденної поведінки.

Отже, давня суперечність про те, чи виникає Я-концепція “на основі самовідчуттів, чи шляхом пізнання себе у предметній діяльності та спілкуванні, втрачає сенс” [24, с. 70]. Хоча ради об’єктивності треба сказати, що “самовідчуття і самопізнання збагачують зміст установок, котрі водночас є психічним матеріалом для наступного циклу розгортання цих процесів” [38, с. 42]. Таким чином найочевидніше, що становлення Я-концепції відбувається через систему установок як внутрішньої готовності особи до здійснення активності. А вже у діяльності людина пізнає, ставиться до себе та саморегулює поведінку відповідно до тих самоуявлень, які сформувалися. Іншими словами, процеси самосвідомості змістовно збагачують її Я-образ, Я-ставлення та Я-вчинки.

І.С. Кон, зокрема, пише, що “соціальна установка містить три взаємозалежні компоненти: а) когнітивний (пізнавальний) – уявлення і думки про об’єкт; б) афективний (емоційний) – позитивні чи негативні відчуття до об’єкта; в) поведінковий – готовність до певних дій стосовно об’єкта. Вони полегшують людині процес адаптації до середовища (закріплюють те, що сприяє задоволенню її потреб), дають змогу пізнавати світ (систематизують попередній досвід її взаємодії з об’єктом), само-реалізуватися (забезпечують розгортання творчої активності) й утворюють психологічний захист (відсторонення від усвідомлення тих аспектів дійсності, що викликають стурбованість)” [14; 24, с. 69].

Відповідно до зазначеного згадаємо розроблену В.А. Ядовим диспозиційну теорію особистості. В ній установки організуються ієрархічно. Учений виділяє чотири рівні: а) елементарні установки (формується через вітальні потреби і не мають модальностей); б) систему соціальних атитюдів (когнітивні, афективні, конативні); в) базові соціальні установки (визначають спрямованість активності людини); г) систему ціннісних орієнтацій (зосереджені на цілі життя і засобах їх досягнення) [24, с. 69, 70; 40].

Підхід Р. Бернса [2] обстоює також теоретичну модель, у якій “Я-концепція – це сукупність установок, які спрямовані на себе. Тому виділяють такі головні елементи чи складові установки: когнітивну, емоційно-оцінкову та поведінкову. Їх конкретизують так: Я-образ – уявлення про себе, самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, та поведінкова реакція або конкретні дії, котрі спричинені Я-образом і самооцінкою” [2; 24, с. 334, 335]. Згідно із зазначеним у структурі Я-концепції науковці обґрунтовують такі складові, як: “когнітивну (Я-образ), емоційно-оцінкову (Я-ставлення) і поведінкову (Я-вчинок)” [38, с. 38].

Відмітимо таке: “якщо порівнювати поняття “Я-образ” та “Я-концепція”, то вони співвідносяться як частина і ціле, а тому є досить близькими, але не тотожними феноменами. Зокрема, друге віддзеркалює більш широке уявлення особи про себе, оскільки інтегрує як картину Я (синонім слова Я-образ), самооцінку людини, її поведінку, а також по-різному спрямовує вибір стратегічних цілей і завдань у житті. Хоча в літературі термін “Я-образ” інколи вживають як синонім Я-концепції. Таке трактування не точне, оскільки неповно передає зміст останньої. Тому доцільно

вживати поняття “Я-образ” для описання першої, тобто когнітивної, складової Я-концепції” [38, с. 43].

Онтогенетичний цикл розвитку Я-образу першочергово залежить від безперервної взаємодії індивіда з близьким і віддаленим (садок, школа, вулиця) оточенням та виникає на підґрунті установок, уявлень, ставлень інших. Пізніше вагомості набуває і процес сприйняття, за допомогою якого з’являється знання про те, що “Я – є”. Потім значущість має поповнення інформації про себе (наприклад, “Я – дівчинка”, “Я – Іринка” тощо). Все це здійснюється як шляхом взаємодоповнення процесів сприйняття, перших логічних форм мислення, пам’яті, так і афективного відображення реальності докільця. Тому “Я-образ – це системне самоуявлення, котре розвивається і формується на основі установок стосовно себе, через когнітивні та емоційні компоненти соціальної взаємодії; з іншого боку – це бачення себе відмінним від інших у контексті самопритаманного набору статусних, рольових та інтелектуальних характеристик” [38, с. 47].

Отже, “Я-образ – одна з найважливіших для особистості соціальних установок. Питання про істинність картини Я, як вважає І.С. Кон, правомірне тільки стосовно її когнітивних компонентів” [24, с. 71]. М. Розенберг виділяє в Я-образі такі психологічні особливості. Перша стосується “міри його когнітивної складності та диференційованості” [Там само, с. 71], котра полягає у самоусвідомленні особою власних характеристик. Якщо їх багато і вони вирізняються складністю, то це свідчить про високий рівень її самосвідомості. Друга відображає “суб’єктивну значущість” [Там само, с. 71] картини Я для людини. Адже окремі індивіди у процесі взаємодії цілеспрямовано розвиваються, аналізують свою поведінку, а інші – надають значення зовнішнім факторам, керуються логікою ситуації. Третя характеризується “внутрішньою цілісністю, послідовністю образу Я” [Там само, с. 71]. Тут учений говорить про суперечності між Я-реальним та Я-ідеальним людини, які є головною рушійною силою самовиховання у тому випадку, коли вона прагне розвиватися. Хоча протиріччя часто зумовлюють її внутрішнє напруження, коли наявні властивості несумісні в собі (наприклад, бажання бути успішним погано взаємозгоджується із дезадаптованістю чи вкрай заниженою самооцінкою). Четверта стосується “стійкості чи стабільності Я-образу” [Там само, с. 72].

Відомим дослідником Я-образу був П. Лекі. Він переконаний, коли позитивно скорегувати картину Я людини (і вона це приймає), то виникає зміна й у її здібностях [12]. Крім того, вона “повинна відповідати реаліям, щоб особа могла адекватно функціонувати у життєвому просторі” [38, с. 46]. Водночас у М. Мольца психологія гармонійного Я-образу суголосна його концепції позитивного мислення. Останнє виявляється тоді, якщо співпадає із самоуявленнями людини, а також “у тому, щоб, з одного боку, підкріплювати позитивну картину Я вдалими вчинками, а з другого – не руйнувати її у випадку неуспіху. Вдача має підкріплювати Я, а невдача – корегувати. Внаслідок цього й посилюється координація Я, що відчутно позначається на особистісному зростанні людини” [19, с. 12].

Природно, що розвиток картини Я знаходиться у взаємозв'язку і взаємозалежності із самооцінкою людини. Вона не є постійним параметром її внутрішнього світу. “Самооцінка – цінність, значимість, якою індивід наділяє себе у цілому та окремі аспекти своєї особистості, діяльності, поведінки” [23, с. 343]. Вона забезпечує регуляційне, захисне призначення, впливає на процеси взаємодії з іншими. Для ефективного розвитку індивіда важливого значення набуває наявність адекватної чи завищеної самооцінки. Остання здебільшого формується шляхом оцінювання людини близьким довіллям.

Для М. Розенберга, самооцінка – “це позитивна чи негативна установка, яка спрямована на специфічний об'єкт, котрий називається Я. Вона відображає ступінь розвитку в індивіда відчуття самоповаги, власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що належить сфері Я. Тому низька самооцінка припускає неприйняття себе, самозаперечення, негативне самоставлення” [24, с. 338].

Р. Бернс виділяє такі найістотніші моменти, що впливають на формування самооцінки: “а) зіставлення образу реального Я з ідеальним Я (висока міра співпадання свідчить про наявність психічного здоров'я); б) інтеріоризація соціальних реакцій, що спрямовуються на індивіда (оцінює себе так, як його оцінюють інші); в) прояви самоідентичності (людина оцінює успішність своїх дій крізь формат останньої)” [2; 24, с. 339]. У зв'язку з цим І.С. Кон пише, що “наші самооцінки – це своєрідні когнітивні схеми, які узагальнюють минулий досвід особистості й організують, структурують нову інформацію стосовно даного аспекту “Я”” [24, с. 62]. Крім того, феномен самооцінки тісно

пов'язаний із такими психічними утвореннями, як афект неадекватності, дискомфорт у здобутках, а також корелює з успіхами та домаганнями людини.

С. Куперсміт переконаний, що важливим чинником становлення самооцінки дитини є її взаємини із сім'єю. Очевидно, що цей фактор значніший, ніж соціокультурне довілля, бо в родинній атмосфері вона вперше оцінково значення близьких нормативно фіксує у своєму внутрішньому світі. Учений стверджує, що виникнення низької самооцінки в нащадка пов'язане із бажаннями батьків сформувати в нього здатність до акомодатії (приспосованість поведінки, наприклад, виявлення підлаштованості, залежності, безконфліктної взаємодії тощо). А ось становлення адекватної, на його думку, – це наслідок поблажливих відносин старших до менших. Водночас запорукою розвитку високої самооцінки є любляче та вимогливе ставлення перших до других. За останніх умов у дитини з'являється гідне самоставлення і загалом формується позитивна Я-концепція. Адже конструктивні настановлення батьків породжують аналогічні атитюди у вихованця до себе і до оточення.

Третій, поведінковий чи конативний, компонент Я-концепції охоплює як систему внутрішніх дій, так і зовнішній їх формовий. Крім того, ця складова спричинена функціонуванням когнітивного та емоційно-оцінкового чинників і визначається безперервною соціальною взаємодією між людьми. “Якщо в особи сформовані позитивні Я-образ і Я-ставлення, то й поведінка її буде гуманною, адекватною, відкритою. Коли ж у внутрішньому світі існує лише негативізм чи занижена самооцінка, то вочевидь учинкові дії характеризуватимуться невпевненістю або мерзенністю” [38, с. 52].

Отже, розвиток Я-концепції індивіда, спричинюють внутрішні фактори (установки у вигляді самоочікування, самоаналізу, самопорівняння, самосприйняття, переживання тощо) та зовнішні (щонайперше, сім'я, вулиця, школа, трудовий колектив та ін.). Вони знаходяться у постійній взаємозалежності та взаємодії, налаштовують людину на відповідну поведінку, певні спосіб і стиль життя.

Дослідники Я-концепції виділяють у цьому феномені ще й різні модальності. На сучасному етапі розвитку психологічної науки важливими й актуальними є: “рефлексивне Я і рефлексивне Я (І.С. Кон), езотеричне Я і екзотеричне Я, або імерсивне Я, іманентне Я, ідеальне Я, трансцендентальне Я і трансфінітне Я (В.А. Пет-

ровський), ідеальне Я, реальне Я і дзеркальне Я (Р. Бернс, К. Роджерс, К. Хорні), функціональне Я і субстанціональне Я (І.М. Міхеєва), фальшиве Я, безпорадне Я (В.В. Столін), потаємне Я (І.П. Маноха), утілюване Я і невтілюване Я (Р. Лейнг), маленьке Я і велике Я (Т.С. Яценко), зовнішнє, наявне Я і внутрішнє, сутнісне Я (М. Бовен, К. Роджерс, А.Б. Орлов), апріорне, або ноуменальне Я (А. Менегетті, З.С. Карпенко), вище Я (Р. Ассаджолі), егоцентричне Я, егоїстичне Я, духовне Я (В. Джемс, І.С. Кон, Т.А. Флоренська), нормативне Я, моральне Я (Д. Болдінг, М. Раусте фон Вріхт) тощо” [38, с. 14].

В.П. Руднєв, розуміючи під модальністю тип відношення до реальності, розглядає шість типів модальностей – алетичні, деонтичні, аксіологічні, темпоральні, просторові, епістемічні. Автор стверджує, що вони вичерпують модальну картину світу: норми (деонтична) й цінності (аксіологічна), знання (епістемічна) й необхідність (алетична), простір (просторова) і час (темпоральна). Причому найкраще вивчені в логічній традиції алетичні модальності – “треба”, “можливо”, “неможливо”, в етиці – деонтичні (“повинно”, “заборонено”, “дозволено”) [28]. Зазначену типологію С. Кучеренко поєднує із класично визнаними модальностями у такий спосіб: а) “просторові та темпоральні співвідносять із фізичним Я, актуальним Я, динамічним Я, екзистенційним Я; б) алетичні та деонтичні модальності конкретизує реальним Я, ідеальним Я, фантастичним Я, нормативно-рефлексивним Я; в) епістемічні – категорійним Я, езотеричним Я, імерсивним Я; г) аксіологічні – духовним Я, трансцендентальним Я, вищим Я” [16, с. 140]. Зазначимо лише, що “модальність (від лат. *modus* – спосіб) – одне із основних властивостей відчуттів, їх якісна характеристика... Модальні характеристики відчуттів, на відміну від інших (просторових, часових, інтенсивних), відображають властивості об’єктивної реальності... Крім того, поняття модальності стосується й інших психічних процесів, які описують якісні ознаки когнітивних (пізнавальних) образів будь-якого рівня та складності” [25, с. 216].

Найрозповсюдженішими у філософсько-психологічній літературі є такі “основні модальності самоустановок: реальне Я – сприйняття людиною своїх актуальних здібностей, ролі, статусу, тобто пов’язане з уявленнями про те, хто вона насправді є в даний момент; дзеркальне Я – уявлення індивіда про те, як

його бачать інші; ідеальне Я – ті установки, котрі пов’язані з тим, ким би він хотів стати” [24, с. 364]. Хоча актуальними, на думку А.А. Налчаджяна, вважаються запропоновані ним ще й такі модальності самоустановок: “тілесне Я (якою сприймає особа свою зовнішність), теперішнє, актуальне або реальне Я (яким індивід бачить себе насправді у певний момент), динамічне Я (яким індивід поставив собі за мету стати), фантастичне Я (якою б людина хотіла стати, якби все було можливо), ідеальне Я (яким індивіду треба бути, орієнтуючись на засвоєні моральні норми, ідентифікації і взірці поведінки), дзеркальне Я (ким сприймають мене інші), можливе або майбутнє Я (яким, на думку індивіда, він може реально стати), ідеалізоване Я (якою людині приємно бачити себе зараз), зображувальне або уявлювальне Я (образи і маски, які індивід виставляє напоказ, щоб приховати негативні риси чи слабкості свого реального Я), фальшиве Я (набуття спотвореного уявлення про себе та викривлення теперішнього Я), центр Я у співвідношенні із підструктурами особистості (яким чином центральна інстанція Я здійснює контроль і керівництво психічною діяльністю)” [20; 24, с. 278–295]. У цьому контексті Х. Маркус відмічає, що можливі Я – це образи того, якими кожен мріяв чи боїться стати у майбутньому (наприклад, “Я багатий” чи “Я бідний” тощо). Дослідниця виокремлює і страхітливі Я (“Я безробітний”, “Я хворий”). Разом із С. Кітаямою пропонують вживати такі конструкти модальностей, як незалежне Я і взаємозалежне Я [42].

Вважається, що суперечності, які виникають між реальним та ідеальним Я – важливі умови саморозвитку особистості. Хоча вони, на думку К. Хорні, спричиняють й депресію, котра головною викликана недосяжністю ідеалу. Адже останнє може охоплювати уявлення про нездійсненні устремління, таємні сподівання та ін. Г. Олпорт наголошує, що ідеальне Я пов’язане з цілями, котрі індивід корелює із своїм майбутнім [21]. Деякі науковці зіставляють ідеальне Я з прийняттям людиною соціокультурних норм і цінностей, які вибудовуються в її особистісній взірці. Воднораз реальне Я дає змогу своєчасно приймати рішення і брати відповідальність за них.

Під час розвитку складових Я-концепції вагоме значення мають і Я-схеми. Вони є “когнітивними узагальненнями про самість, які отримані із минулого досвіду, а також організують і контролюють перероблення інформації, що належить Я” [44, с. 64]. Я-схеми

утримують властивості, котрі характеризують внутрішній світ кожного як основу чи джерело самоставлення.

Дослідження П. Левіскі, Х. Маркус, П. Нуріуса показують, що індивіди в основному “пропускають” крізь себе ту інформацію, що уподібнена їхнім Я-схемам. В одному із експериментів, що проведений Х. Маркус, доведено, що, за умови введення величин “незалежність – залежність” у Я-схемах, інформація переробляється і приймається людиною таким чином: а) вона швидко розмислює і приймає рішення стосовно себе тоді, коли запропоновані пропозиції відповідають її схемам; б) здебільшого сприймає довкілля через свою домінуючу схему; в) звертається до тих епізодів минулого, які ідентифікуються із її Я-схемами; г) не приймає інформації, що не гармоніє із наявними і навіть актуальними Я-схемами [41; 44]. Психологи-когнітивісти також стверджують, що Я-концепція – це система внутрішніх ідентичностей чи Я-схем [43].

Відтак людина за наявності Я-схем самовизначається у часопросторі, котрі дають змогу переробляти різноманітну інформацію, що надходить із довкілля, поєднувати не тільки минулі тенденції життя із теперішніми, а й з майбутніми. Тому, відповідно, вони виконують роль специфічної зв’язної ланки між пройденим, наявним і ймовірним. Зрозуміло, що Я-схеми відіграють також роль своєрідного містка між когнітивною, емоційно-оцінковою і поведінковою складовими Я-концепції.

Отже, Я-концепція – вагома “структурна складова психологічної самоорганізації людини, яка виконує функцію передумови і наслідку ефективної соціальної взаємодії і якості життя в цілому” [38, с. 34]. Низка її основних призначень центрується довкола самоусвідомлення – щоб особа могла визначитись у суспільному часопросторі, ідентифікуватися з оточенням, досягнути гармонійного самоототожнення і сталості поведінки. На думку Р. Бернса, Я-концепція відіграє “потрійну роль у житті людини: а) сприяє досягненню внутрішнього узгодження особистості, б) визначає інтерпретацію досвіду і в) є джерелом очікувань” [2; 24, с. 342]. Водночас слушно підтримати ще одне “функціональне призначення цього феномена – самотворення таких основних рівнів” [38, с. 249] “суб’єктивної реальності людини, як суб’єкта, особистості, індивідуальності та універсуму” [30, с. 207–210]. Відтак Я-концепція – важливий фактор організації психіки, стрижневе утворення онтогенетичного

розвитку індивіда, котре забезпечує не лише його сукупність самоуявлень, а й самоусвідомлювальний характер поведінкового вчинання і продуктивність взаємодії в довкіллі.

ВИСНОВКИ

1. Онтогенетичний розвиток Я-концепції відбувається через систему установок людини, які спрямовані на саму себе. Цей процес розгортається у соціально-культурній взаємодії з довкіллям (сім’я, вулиця, школа, трудовий колектив та ін.), де значне місце займають контакти із близькими (батьки, сестри, брати), котрі формують первинне уявлення про себе. Важливої ролі набуває утвердження позитивного самоуявлення, оскільки саме воно визначає характер самосприйняття людиною світу, ефективність її поведінкових дій, ступінь готовності до діяльності в соціумі. До структури Я-концепції належать: когнітивна складова, що конкретизується в Я-образі, емоційно-оцінкова, яка ототожнюється із Я-ставленням, та поведінкова, котра ініціює Я-вчинки особи. У реальності вони характеризуються взаємоспричинувальною природою, утворюють специфічну самісну єдність, хоча й підлягають абстрактно-концептуальному розмежуванню.

2. Становлення Я-образу та самооцінки вирізняється поетапним утвердженням і поступовим структурно-функціональним ускладненням упродовж життя. Розвиток першого передусім залежить як від стосунків з іншими, так і від перебігу таких пізнавальних процесів, як сприйняття, мислення, пам’яті, уяви, осмислення тощо на фоні дії системи соціальних установок (когнітивних, емоційних та конативних). Водночас на формування самооцінки протягом життя людини впливають процеси інтеріоризації та самоідентичності, а вияв її рівнів (завищена, адекватна, занижена) первинно залежить від реального ставлення близьких людей. Умовами утвердження позитивної самооцінки є клімат родинної взаємодовіри та безумовне прийняття вихованця і, відповідно, негативної – бажання батьків розвинути в наступника конформну поведінку. Установка на таку взаємодію може супроводжувати особу все життя і не дасть змоги ефективно самореалізуватися. Тому соціокультурне довкілля (первинно родинне) – важливий чинник становлення самоставлення, самоповаги, відчуття власної гідності, а у підсумку – позитивної чи негативної Я-концепції й продуктивних чи проблемних взаємин особи з оточенням.

3. Я-концепція як центральна ланка само-свідомості людини є важливим фактором як організації психіки, так і регуляції її різних форм активності у житті. Вона забезпечує, залежно від рівня свого розвитку, відповідну гармонізацію внутрішнього світу особи, утверджує визначеність у стосунках, надає їй можливість по-своєму тлумачити соціально-культурний досвід, а також дає змогу повно ідентифікуватися з довкіллям та набутти ідентичності з Я.

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. – (Серия “Мастера психологии”).

2. *Бернс Р.* Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.

3. *Бобров Е.О.* О самосознании. – Казань, 1898. – 192 с.

4. *Боришевський М.* Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості / Мирослав Боришевський // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 128–135.

5. *Вачков И.В.* Сказкотерапия: Развитие самосознания посредством психологической сказки. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Ось-89, 2003. – 144 с.

6. *Выготский Л.С.* Педология подростка. – М., Л., 1931. – 236 с.

7. *Выготский Л.С.* Психология / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с. – (Серия “Мир психологии”).

8. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Т.3. Философия духа / Отв. ред. Е.П. Ситковский; ред. коллегия: Б.М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1977. – 471 с. – (АН СССР. Ин-т философии. Филос. наследие).

9. *Джемс У.* Психология / Уильям Джемс: [пер. с англ.; под ред. Л.А. Петровской]. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.

10. *Зинкевич-Евстигнеева Т.Д.* Практикум по сказкотерапии. – СПб., 2000. – 392 с.

11. *Зинченко В.П.* Миры сознания и структура сознания / Владимир Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 24–36.

12. *Калошин Ф.В.* Як сформувати позитивне мислення // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – №2. – С. 29–33.

13. *Кант І.* Критика чистого розуму / Еммануїл Кант; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: Ювентус, 2000. – 504 с.

14. *Кон И.С.* В поисках себя: Личность и ее самосознание / Игорь Семенович Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

15. *Кочнева Л.В.* Проблема самосознания и психологические условия его развития в учебной деятельности студентов вузов // Инновации в образовании. – 2006. – №5. – С. 84–96.

16. *Кучеренко С.* Методологічні підходи до вивчення самосвідомості особистості підлітків та юнаків / Світлана Кучеренко // Психологія і суспільство. – 2009. – №1. – С. 134–151.

17. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

18. *Ломов Б.Ф.* Об исследовании законов психики / Борис Федорович Ломов // Психологический журнал. – 1980. – Т.1, №1. – С. 157–189.

19. *Мольц М. Я* – это Я, или Как стать счастливым: пер. с англ.; [общ. ред. и предисловие В.П. Зинченко и Е.Б. Моргунова] / Максвелл Мольц. – СПб.: Лениздат, 1992. – 192 с.

20. *Налчаджян А.А.* Социально-психологическая адаптация личности (формирование, механизмы и стратегии). – Ереван, 1988. – 364 с.

21. *Олпорт Г.В.* Личность в психологии / Гордон В. Олпорт; пер. с англ. Авидон И.Ю. – СПб.: КСП+; Ювента (при участии психол. центра “Ленато”, СПб.), 1998. – 345 с.

22. Проблемы сознания. – М.: Наука, 1966. – 346 с.

23. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Педагогика-Пресс, 1997. – 440 с.

24. Психология самосознания: хрестоматия / [ред.-сост. Д.Я. Райгородский]. – Самара: Изд. Дом “Бахраф-М”, 2000. – 672 с.

25. Психология. Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – [2-е изд., исправл. и доп.]. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

26. *Роджерс К.Р.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс; пер. с англ. [общ. ред. и предисл. Исениной Е.И.]. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.

27. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с. – (Серия “Мастера психологии”).

28. *Руднев В.П.* Характер и расстройство личности. Патография и метапсихология. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2002. – 272 с.

29. *Сеченов И.М.* Избранные философские и психологические труды / Иван Михайлович Сеченов. – М., 1947. – 452 с.

30. *Слободчиков В.И.* Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: уч. пособие [для вузов] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

31. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание. – М., 1972. – 389 с.

32. *Столин В.В.* Самосознание личности: [монография] / Владимир Владимирович Столин. – М.: МГУ, 1983. – 186 с.

33. *Терлецька Л.Г.* Психічне здоров'я особистості. Технологія самоаналізу: [Монографія] / Лариса Гарріївна Терлецька. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 150 с.

34. *Ткачук С.* Психологічний аналіз самотворення позитивної Я-концепції / Світлана Ткачук // Психологія і суспільство. – 2003. – №3. – С. 107–113.

35. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: лекции / Зигмунд Фрейд. – М.: Наука, 1989. – 456 с.

36. *Фрейд З.* “Я” и “Оно” / Зигмунд Фрейд // “Я” и “Оно”: в 2-х кн. – Тбилиси: Мерани, 1991. – Кн. 1. – С. 351–392.

37. *Фурман А.В.* Психодіагностика особистісної адаптованості: наук. вид. / Анатолий Васильевич Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.

38. *Фурман А.В.* Психологія Я-концепції: [навч. посіб.] / А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

39. *Чеснокова И.И.* Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М.: МГУ, 1977. – 246 с.

40. Ядов В.А. Диспозиційна концепція особистості / В.А. Ядов // Соціальна психологія в трудах вітчизняних психологів. – СПб.: Пітер, 2000. – С. 76–93.

41. Cantor N., Kihlstrom J.F. Personality and social intelligence. Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall. – 1987.

42. Markus H.R., Kitayama S. Cultural variation in self-concept. In G. R. Goethals, J. Strauss (Eds.) Multidisciplinary perspectives on the self. – New York: Springer–Verlag, 1991.

43. Markus H., Nurius P. Possible Selves: The Interface between Motivation and the Self-Concept. In Yardley K., Honess T. (Eds.) Self and Identity: Psychological Perspectives. Wiley. – 1987.

44. Markus H. Self-schemata and processing information about the self. Journal of Personality and Social Psychology. – 1977. – P. 63–78.

АНОТАЦІЯ

Кіреєва Ульяна Валеріївна.

Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості.

У статті аналізується феномен Я-концепції як центральне утворення самосвідомості людини. Я-концепція, як стержневий опіра її внутрішнього світу, розвивається у процесі соціальної взаємодії через систему установок особи, які спрямовані на неї. Хоча доведено, що процеси самосвідомості (самопізнання, самоставлення, саморегуляція) збагачують зміст настановлень, котрі водночас є психічним матеріалом для наступного циклу розгортання цих процесів.

АННОТАЦИЯ

Киреева Ульяна Валериевна.

Психологический анализ Я-концепции в контексте самосознания.

В статье анализируется феномен Я-концепции как центральное образование самосознания человека. Я-концепция, как стержневая опора ее внутреннего мира, развивается в процессе социального взаимодействия через систему установок личности, которые направлены на нее. Хотя доведено, что процессы самосознания (самопознание, самообращение, саморегуляция) обогащают содержание установок, которые в то же время являются психическим материалом для следующего цикла развертывания этих процессов.

ANNOTATION

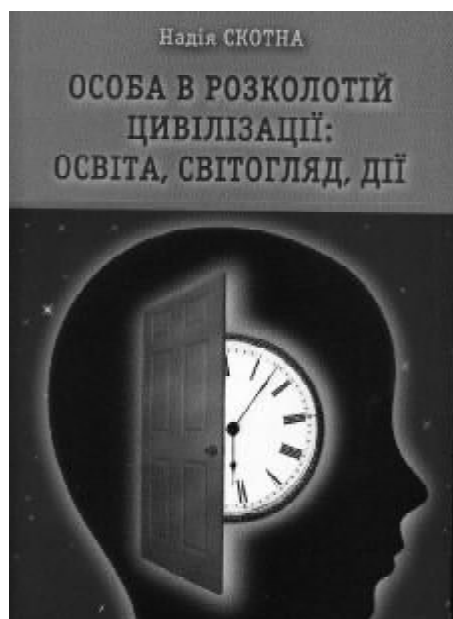
Kireyeva Ulyana.

Psychological Analysis of I-Concept in the Concept of Selfconsciousness.

In the article the phenomenon of I-conception as the central creation of human selfconsciousness is analyzed. I-conception as a cordial characteristic of its inner world develops in the process of social interaction through the system of personality organizations, which are headed to it. Though it is proved that the processes of selfconsciousness (selfacknowledgement, selfcreation, selfregulation) enrich the content, which at the same time are psychological material for the next cycle of the development of these processes.

Надійшла до редакції 16.11.2009.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Скотна Надія.

Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с

У монографії розглядаються загальні проблеми пізнання сучасного українського суспільства у світлі системно-цивілізаційної методології. Що таке Україна в сучасному світопорядку, які перспективи розвитку нашого суспільства, держави та інститутів громадянського суспільства? Досліджується рівень розвитку української особистості, механізми її самоідентифікації та самореалізації.